

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ-ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΝΟΤΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Κατά τη δεκαετία 2000-2010 η ΕΠΣΝΕ, παράλληλα προς τις σωστικές ανασκαφές και αυτοψίες της σε σπήλαια και θέσεις παλαιοανθρωπολογικού ενδιαφέροντος, διενήργησε διεπιστημονικά προγράμματα με στόχο τη διερεύνηση της διαχρονικής χρήσης των σπηλαίων κατά την αρχαιότητα. Πραγματοποίησε επίσης γεωλογικές και παλαιοντολογικές έρευνες. Τα σημαντικότερα από τα ανωτέρω προγράμματα είναι τα εξής:

ΤΡΙΚΑΛΑ

Σπήλαιο Θεόπετρας

Κατά το 2002 ολοκληρώθηκε η 15ετής ανασκαφική έρευνα του σπηλαίου. Η έρευνα ανέδειξε το σπήλαιο ως μία από τις σημαντικότερες νεολιθικές και παλαιολιθικές θέσεις του ελληνικού χώρου, ενώ η σημασία του για την έναρξη της γεωργίας και της κεραμικής τεχνολογίας και τη μετάβαση από τον τροφосυλλεκτικό στον παραγωγικό τρόπο ζωής μεταξύ Μεσολιθικής και Νεολιθικής είναι ιδιαίτερης σημασίας και για τη ΝΑ. Ευρώπη και τα Βαλκάνια. Το έτος αυτό αποκαλύφθηκε μία ακόμη ανθρώπινη ταφή σε συνεσταλμένη στάση, η

οποία χρονολογείται στα τέλη της Παλαιολιθικής περιόδου (περίπου 14000 π.Χ.). Από το 2005 το σπήλαιο εντάχθηκε στο Γ' ΚΠΣ προκειμένου να διαμορφωθεί σε χώρο επισκέψιμο για το κοινό. Συγκεκριμένα, κατασκευάστηκε διάδρομος σε υποσπλήγματα, που περιτρέχει όλο το σπήλαιο (εικ. 1) και από τον οποίο μπορεί να έχει κανείς οπτική επαφή με όλα τα σκάμματα της ανασκαφής, όπου διατηρήθηκαν εστίες φωτιάς διαφόρων περιόδων, τα αποτυπώματα ανθρώπινων πελμάτων ηλικίας περίπου 130.000 χρόνων, ενώ στη στρωματογραφία προβάλλονται οι εναλλαγές του κλίματος (επεισόδια παγετώνων κτλ.). Αυτά φωτίζονται διακριτικά από λαμπτήρες σχεδόν μη εμφανείς, κάτω από το διάδρομο. Επί του κιγκλιδώματος έχουν τοποθετηθεί ενημερωτικές πινακίδες για τους επισκέπτες. Εξωτερικά του σπηλαίου δημιουργήθηκαν κλίμακες πρόσβασης και για ΑΜΕΑ μέχρι το σπήλαιο και μικρό κτίσμα-φυλάκιο για την υποστήριξη των Η/Μ εγκαταστάσεων. Στο πλαίσιο των σωστικών ανασκαφών για την εγκατάσταση του διαδρόμου στο εσωτερικό του σπηλαίου αποκαλύφθηκαν στη βορειοανατολική περιοχή του, κοντά στην είσοδο, δύο

Εικ. 1. Σπήλαιο Θεόπετρας. Διάδρομος επισκεπτών.

Εικ. 2. Σπήλαιο Θεόπετρας. Ταφή της Μεσολιθικής περιόδου (περίπου 7000 π.Χ.) εγκλιωτισμένη σε πλέξιγκλας.

ακόμα ανθρώπινες μεσολιθικές ταφές σε συνεσταλμένη στάση, ηλικίας περίπου 7.000 χρόνων. Η μία εξ αυτών, αφού καθαρίστηκε, τοποθετήθηκε μέσα σε πλέξιγκλας (εικ. 2) και εκτίθεται στη θέση εύρεσής της. Επίσης, κοντά στην είσοδο του σπηλαιού, ανασκάφηκαν εστίες και δάπεδα χρήσης όλων των φάσεων της Νεολιθικής περιόδου, από το τέλος της Αρχαιότερης Νεολιθικής έως τη Μέση και τη Νεότερη. Από τα στρώματα αυτά προέρχονται θραύσματα αγγείων με διακόσμηση που υποδηλώνουν ότι το σπήλαιο της Θεόπετρας, από τα τέλη της 7ης έως τις αρχές της 5ης χιλιετίας π.Χ., χρησιμοποιήθηκε εντατικά. Προκαταρκτικά αποτελέσματα των ερευνών δημοσιεύθηκαν σε διεθνή περιοδικά και συνέδρια, ενώ προετοιμάζεται η τελική αναλυτική δημοσίευση των ερευνών σε τόμους.

ΛΑΚΩΝΙΑ

Γύθειο, Σύμπλεγμα σπηλαίων «Λακωνίς»

Το 2010 ολοκληρώθηκε η δεκαετής ανασκαφική διερεύνηση στο παλαιολιθικό σύμπλεγμα σπηλαίων «Λακωνίς» (εικ. 3). Η έρευνα έγινε από διεπιστημονική ομάδα της ΕΠΣΝΕ σε συνεργασία με διεθνή επιστημονικά ιδρύματα και έφερε στο φως πλούσια πολιτισμικά κατάλοιπα της Μέσης και Ανώτερης Παλαιολιθικής (100.000-20.000 χρόνια πριν από σήμερα). Τα ευρήματα περιλαμβάνουν λίθινα τέχνεργα (εικ. 4), οστά ζώων, εστίες και ένα δόντι Νεάντερταλ, το μοναδικό μέχρι σήμερα δημοσιευμένο κατάλοιπο αυτού του είδους από τον ελλαδικό χώρο. Το δόντι βρέθηκε σε στρωματογραφική συνάφεια με ευρήματα της πρώιμης Ανώτερης Παλαιολιθικής, μιας φάσης που συνήθως συνδέεται με την εμφάνιση του σύγχρονου ανθρώπου στην Ευρώπη, θέτοντας έτσι υπό αμφισβήτηση τις παραδοσιακές συσχετίσεις μεταξύ ανατομικών και πολιτισμικών μεταβολών στο Πλειστόκαινο. Εξειδικευμένες αναλύσεις στο δόντι έδωσαν επίσης την πρώτη άμεση μαρτυρία διεθνώς για τις νομαδικές κινήσεις των Νεάντερταλ, καθώς αποδείχθηκε ότι ανήκει σε άτομο που μεγάλωσε στην ενδοχώρα, αλλά μετακινήθηκε κατά τη διάρκεια της ζωής του σε παράκτιο οικοσύστημα. Η χερσόνησος της Μάνης διασώζει πολλές παλαιολιθικές θέσεις και εικάζεται ότι υπήρξε ένα από τα τελευταία καταφύγια των Νεάντερταλ στην Ευρώπη. Η έρευνα στο «Λακωνίς» χρηματοδοτήθηκε από το ΥΠΠΟΤ και διεθνή ερευνητικά ιδρύματα,

ενώ τα προκαταρκτικά αποτελέσματά της έχουν παρουσιαστεί σε πολλά συνέδρια και έχουν δημοσιευθεί σε πέντε άρθρα σε διεθνή περιοδικά.

ΡΕΘΥΜΝΟ

Πλακιάς

Το 2008 και 2009 η ΕΠΣΝΕ σε συνεργασία με την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα διενήργησε επιφανειακή έρευνα στην περιοχή του Πλακιάς και της Πρέβελης (εικ. 5) στη νότια Κρήτη με στόχο τον εντοπισμό προ-νεολιθικών θέσεων. Προηγούμενες έρευνες της ΕΠΣΝΕ και πανεπιστημιακών τμημάτων είχαν τεκμηριώσει την παρουσία της Μεσολιθικής στο νησιωτικό αιγαϊακό χώρο και αποτέλεσαν το έναυσμα για την αναζήτηση αυτής της φάσης και στην Κρήτη, όπου τα πρωιμότερα ίχνη κατοίκησης ανάγονταν στη Νεολιθική. Τα αποτελέσματα της έρευνας υπήρξαν πολύ σημαντικά γιατί εντοπίστηκαν όχι μόνο 28 μεσολιθικές θέσεις, αλλά και εννέα παλαιολιθικές, με πολλά ευρήματα (εικ. 6) που καταρχήν χρονολογούνται τουλάχιστον στα 130.000 χρόνια πριν από σήμερα. Η χρήση του νησιωτικού χώρου κατά την Παλαιολιθική τεκμηριώθηκε πολύ πρόσφατα διεθνώς και φαίνεται ότι τα θαλάσσια ταξίδια στην Κρήτη

Εικ. 3-4. Γύθειο. Θέση «Λακωνίς». Ανασκαφικές τομές και τέχνεργα της Μέσης Παλαιολιθικής.

Εικ. 5. Πλακιάς, Φαράγγι της Πρέβελης. Επιφανειακή έρευνα.

Εικ. 6. Πλακιάς. Χειροπελέκες της Κατώτερης Παλαιολιθικής.

Εικ. 7. Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας, Μαγούλα Κουτρουλού. Επάλληλες φάσεις νεολιθικού κτηρίου της όψης χιλιετίας π.Χ.

υπήρξαν τα αρχαιότερα της Μεσογείου και από τα πρωιμότερα του κόσμου. Η έρευνα είχε έντονη δημοσιότητα στο διεθνή και ελληνικό τύπο, εντάχθηκε στις δέκα σημαντικότερες αρχαιολογικές ανακαλύψεις του 2010 από το περιοδικό *Archaeology* του Αμερικανικού Ινστιτούτου Αρχαιολογίας και συμπεριλήφθηκε στο «Βιβλίο της Χρονιάς» της Εγκυκλοπαίδειας *Britannica*. Τα αποτελέσματα παρουσιάστηκαν σε πολλά διεθνή συνέδρια και δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Hesperia*. Το πρόγραμμα συνεχίζεται το 2011 ως συνεργασία της ΕΠΣΝΕ με την ΚΕ' ΕΠΚΑ και την ΑΣΚΣΑ.

ΦΘΙΩΤΙΔΑ

Μαγούλες Κουτρουλού και Ίμβρου Πηγάδι

Το 2001 άρχισε ανασκαφή στις δύο νεολιθικές μαγούλες στο Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας, στα όρια Φθιώτιδας και Θεσσαλίας, η οποία από το 2006 έγινε συστηματική. Από το 2010 συνεχίζεται ως συνεργασία με τη Βρετανική Σχολή Αθηνών.

Εικ. 8. Κορώνεια, Σπήλαιο Νύμφης. Σύνολο ειδωλίων της αρχαϊκής περιόδου.

Στη Μαγούλα Κουτρουλού έχουν αποκαλυφθεί μεταξύ 2001 και 2010 σε πλήρη κάτοψη λίθινα θεμέλια και δάπεδα από δύο οικήματα της Μέσης Νεολιθικής σε διάφορες οικοδομικές φάσεις που περιτρέχουν όλη τη διάρκεια της όψης χιλιετίας π.Χ. (εικ. 7). Στα δάπεδα χρήσης εντός των κτηρίων βρέθηκαν κατά χώραν κεραμική, ειδώλια, εργαλεία, υπολείμματα διατροφής και μικροαντικείμενα. Οι τοίχοι του ενός κτηρίου έχουν κατασκευαστεί από πλάκες πηλού και σώζονται σε ικανό ύψος. Μεταξύ των οικημάτων έχουν ανασκαφεί ανοικτοί χώροι που εκτιμώνται ως χώροι οικοτεχνικών δραστηριοτήτων, λόγω της πληθώρας των ευρημάτων σε αυτούς.

Στη Μαγούλα Ίμβρου Πηγάδι η ανασκαφή έφερε στο φως πλινθόκτιστα οικοδομικά κατάλοιπα στην πρώτη τομή και απόθεση χρήσης με πλούσια κεραμική στη δυτική παρειά της, η οποία απέδωσε στρωματογραφία πέραν των 5 μ. που καλύπτει μεγάλο εύρος χρήσης και ξεκινάει από την αρχή της Νεότερης Νεολιθικής και διανύει τη Μέση, ενώ η έναρξη χρήσης της βρίσκεται ακόμη βαθύτερα και δεν έχει αποκαλυφθεί ακόμη. Στα χρονολογικά όρια της τελευταίας βρέθηκε ασυνήθιστη κατασκευή από παχιές αποθέσεις πηλών που περιέβαλλαν καύσεις και ολόκληρα αγγεία στη θέση τους. Διερευνάται η πιθανότητα να πρόκειται για κάποιο εργαστήριο κεραμικής.

ΒΟΙΩΤΙΑ

Αγία Τριάδα, Σπήλαιο Νύμφης Κορώνειας

Σε συνέχεια συστηματικής έρευνας από τα τέλη της δεκαετίας του '80, στη δεκαετία 2000-2010 αποκαλύφθηκε συγκέντρωση αφιερωμάτων αρχαϊκών και κλασικών χρόνων κυρίως, αλλά και της ύστερης αρχαιότητας, μεταξύ των οποίων ειδώλια (εικ. 8), κεραμική, αστράγαλοι, νομίσματα, τα οποία προστέθηκαν στις χιλιάδες παρόμοιων ευρημάτων από την ίδια θέση κατά τα προηγούμενα έτη. Η ποικιλία των τύπων παραπέμπει σε πολλές διαφορετικές λατρευόμενες θεότητες στο σπήλαιο. Η ποικιλία προέλευσης της κεραμικής και των ειδωλίων, τόσο βοιωτική όσο και από άλλες περιοχές της κεντρικής Ελλάδας, επιβεβαιώνει την εμβέλεια του ιερού αυτού ως τόπου προσκυνήματος και τη σημασία του ως ενός από τα πιο πλούσια λατρευτικά ιερά του είδους του στον ελλαδικό χώρο. Κατά τα έτη 2007 και 2008 η έρευνα επικεντρώθηκε σε στρώματα της μέσης εποχής

του Χαλκού (αρχή 2ης χιλιετίας π.Χ.), ενώ κατά το 2009 επεκτάθηκε στον εξωτερικό χώρο του σπηλαίου όπου υπάρχουν αναθηματικές κόγχες. Αποκαλύφθηκαν στρώματα αντίστοιχων περιόδων, καθώς και ενδείξεις για την ύπαρξη αρχαίου στεγάστρου.

Σχετικές ανακοινώσεις έχουν γίνει σε συνέδρια και συλλογικούς τόμους.

ΑΤΤΙΚΗ

Κερασίни, Σπήλαιο Σχιστού

Βρίσκεται σε περίοπτη θέση στις νοτιοδυτικές υπώρειες του όρους Αιγάλεω, στο ύψωμα που ορίζει τη βόρεια πλευρά του Βιομηχανικού πάρκου Σχιστού (εικ. 9). Η πρώτη δοκιμαστική έρευνα στο σπήλαιο έγινε το 2000 σε σημείο που είχε χρησιμεύσει πιθανότατα ως αποθέτης. Το υλικό της σύντομης αυτής ανασκαφής περιείχε κυρίως κεραμική και ειδώλια ιστορικών χρόνων. Από τη σύνθεση, αλλά και την ποιότητα και ποσότητα του υλικού, καθώς και τη μορφολογία του χώρου φαίνεται ότι το σπήλαιο αποτέλεσε σημαντικό χώρο άσκησης λατρείας κατά την υστεροαρχαϊκή και κυρίως την κλασική περίοδο. Σε ανάμειξη με το υλικό των κλασικών χρόνων εντοπίστηκε και μικρή ποσότητα προϊστορικής κεραμικής της Νεότερης Νεολιθικής Ι και ΙΙ και της πρώιμης εποχής του Χαλκού.

Η νέα έρευνα που ξεκίνησε το 2006 και συνεχίζεται έως σήμερα έφερε στο φως ορίζοντα πάχους περίπου 1 μ. Εκτός από ελάχιστα κατάλοιπα των ιστορικών χρόνων, βρέθηκαν καύσεις και κεραμική της Νεότερης Νεολιθικής Ι και ΙΙ, όπως και της ΠΕ ΙΙ. Λίγα όστρακα ανήκουν στη Μέση Νεολιθική, ενώ ιδιαίτερα σημαντική είναι η ανακάλυψη στρωμάτων του τέλους του Πλειστόκαινου και των αρχών του Ολόκαινου (11η έως 7η χιλιετία π.Χ.). Τα βαθύτερα στρώματα της ανασκαφής χρονολογήθηκαν γύρω στο 12.000 π.Χ.

ΑΡΓΟΛΙΔΑ

Λέρνα - Σπηλαιοβάραθρο Ανδρίτσας

Εντυπωσιακό σπήλαιο με πλούσιο σταλαγματικό διάκοσμο και μοναδικός στο είδος του αρχαιολογικός χώρος έγινε γνωστός το 2004 και ανασκάπτεται έκτοτε. Περιείχε συστάδες επιφανειακών ευρημάτων που βρέθηκαν στη θέση τους (εικ. 10): ομάδες ανθρώπινων σκελετών που ανήκουν σε περισσότερα από 50 άτομα, μαζί με ακέραια αγγεία και λυχνάρια, διάσπαρτα

Εικ. 9. Κερασίни, Σπήλαιο Σχιστού. Η είσοδος.

μετάλλινα αντικείμενα και νομίσματα του τέλους του δού ή των αρχών του 7ου αι. μ.Χ. Από τα μέχρι τώρα στοιχεία της έρευνας προκύπτει ότι το σπήλαιο αποτέλεσε οργανωμένο καταφύγιο των κατοίκων της γύρω περιοχής σε συνθήκες απειλής ή άμεσου κινδύνου, οι οποίοι για αδιευκρίνιστο λόγο βρήκαν τραγικό θάνατο αποκλεισμένοι μέσα σε αυτό. Η σπουδαιότητα της θέσης είναι πολύ μεγάλη σε σχέση με τη μελέτη της τελικής φάσης της ύστερης αρχαιότητας και της μετάβασης στην πρώιμη μεσαιωνική εποχή. Από το 2006 ανασκάπτεται συστηματικά, ενώ ταυτόχρονα γίνεται μελέτη και στερέωση των κατά χώραν ανθρωπολογικών καταλοίπων. Πρόσφατες βιογεωχημικές αναλύσεις σε ανθρωπολογικό υλικό επιβεβαιώνουν την προέλευση των ομάδων από γειτονικό οικισμό.

Το 2005-2006 λόγω της σημασίας και της ιδιαιτερότητας του ευρήματος, πραγματοποιήθηκε περιοδική έκθεση στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών, όπου έγινε αναπαράσταση τμημάτων του σπηλαίου με έκθεση μέρους του επιφανειακού υλικού και

Εικ. 10. Σπήλαιο Ανδρίτσας. Αγγεία κατά χώραν, ανάμεσα στους σταλακίτες και σταλαγμαίτες του σπηλαίου.

Εικ. 11. Σέσκλο Μαγνησίας. Απολιθώματα ζώων του Κάτω Πλειστόκαινου (2 εκατ. έτη).

παράλληλη χρήση ειδικού φωτισμού και γιγαντοφωτογραφιών. Η ΕΠΣΝΕ προετοιμάζει πρόταση ανάδειξης της θέσης ως σπηλαιούμουσείου για ένταξη στο ΕΣΠΑ.

Παλαιοντολογικές ανασκαφές

Τρεις σημαντικές παλαιοντολογικές θέσεις ερευνήθηκαν ανασκαφικά από την ΕΠΣΝΕ κατά την τελευταία δεκαετία: Κυπαρίσσια, Σέσκλο και Πικέρμι.

Η θέση «Κυπαρίσσια» βρίσκεται στη λεκάνη Μεγαλοπόλεως Αρκαδίας και στο λιγνιτικό πεδίο που υφίσταται εκμετάλλευση από τη ΔΕΗ. Το 2004 εντοπίστηκε στο δυτικό όριο του ορυχείου πλούσια απολιθωμένη πανίδα θηλαστικών που χρονολογείται κατά το Μέσο Πλειστόκαινο (περίπου 800.000-350.000 χρόνια πριν) και περιλαμβάνει κυρίως ελέφαντα, ιπποπόταμο, ελαφοειδή, ταύρο, ίππο, ρινόκερο, χοίρο, ύαινα. Τα θηλαστικά αυτά ζούσαν στη δασική περιοχή γύρω από τη λίμνη που κατέκλυζε τη λεκάνη της Μεγαλόπολης εκείνη την εποχή. Μεταξύ των παλαιών ευρημάτων συγκαταλέγεται μάλιστα και ένας γομφίος ανθρώπου που προσδίδει και παλαιο-

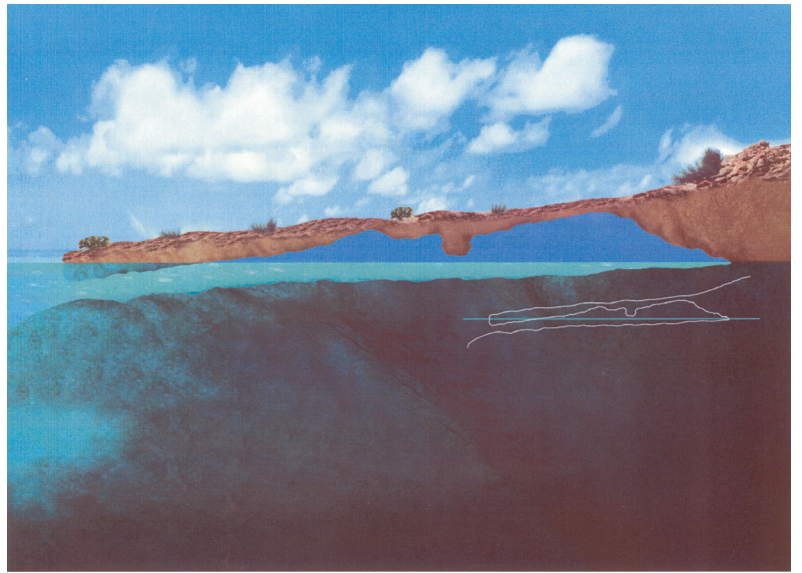
ανθρωπολογικό ενδιαφέρον στην περιοχή. Η θέση «Σέσκλο» βρίσκεται εντός του αργιλωρυχείου της τσιμεντοβιομηχανίας «Ηρακλής», βόρεια του γνωστού νεολιθικού οικισμού, στο Σέσκλο Μαγνησίας, και αποτελεί σημείο συνεχούς εντοπισμού απολιθωμάτων από το 1972. Το 2009 η ΕΠΣΝΕ σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Αθηνών και την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Βόρειας Ελλάδος αποκάλυψε απολιθώματα (εικ. 11) πανίδας κατωπλειστοκαινικής ηλικίας (περίπου 2 εκατ. ετών), που περιλαμβάνει κυρίως αρχέγονα είδη ίππων και μαμούθ, σαρκοφάγα, σπάνιο είδος καμπλοπάρδαλης και μεγάλη ποικιλία αντιλοπών. Η σύνθεση της πανίδας δείχνει την επικράτηση ανοικτού περιβάλλοντος με περιορισμένη δασοκάλυψη και αρκετά ξηρό κλίμα.

Το Πικέρμι αποτελεί την παλαιότερη από τις τρεις θέσεις, τόσο από πλευράς γεωλογικής ηλικίας (7-7,5 εκατ. ετών), όσο και χρονολογίας ανακάλυψης, αφού είναι γνωστή από το 1836. Αποτελεί τόπο μεγάλης επιστημονικής σημασίας για την παλαιοντολογία, καθώς εκεί έχει αποκαλυφθεί πανίδα (διεθνώς γνωστή ως «πικερμική») από περισσότερα των 40 ειδών, η οποία συνιστά πρότυπο για τις αντίστοιχες ηλικίας πανίδες της Ευρασίας. Πρόσφατα, το 2008, εντοπίστηκε νέα εμφάνιση απολιθωμάτων στην περιοχή, η οποία ανασκάπτεται από το Πανεπιστήμιο Αθηνών σε συνεργασία με την ΕΠΣΝΕ. Μεταξύ των ειδών της πανίδας συγκαταλέγονται είδη ιππαρίων, αρχέγονα προβοσκιδωτά, ρινόκεροι, εκπληκτική ποικιλία αντιλοπών και πολλά είδη σαρκοφάγων. Μέρος του πρόσφατα ανασκαφέντος υλικού

Εικ. 12. Διρός, Σπήλαιο Γλυφάδας. Εξερεύνηση στο λιμναίο.

Εικ. 13. Διρός, Σπήλαιο Γλυφάδας. Απολιθωμένα οστά ζώων κατά χώραν.

(2009-2010) αποτέλεσε τον πυρήνα προσωρινής παλαιοντολογικής έκθεσης που οργάνωσε το Πανεπιστήμιο Αθηνών στο Πικέρμι με απώτερο στόχο την ίδρυση μουσείου στην περιοχή.

Σπηλαιοκαταδυτικές παλαιοντολογικές και γεωλογικές έρευνες

Δύο σημαντικές παλαιοντολογικές έρευνες σε υποβρύχια σπήλαια έγιναν από την ΕΠΣΝΕ, στα σπήλαια Γλυφάδας Διρού και Ελεφάντων Χανίων Κρήτης.

Το σπήλαιο Γλυφάδας Διρού (εικ. 12) παρουσιάζει τεράστιο επιστημονικό, κυρίως παλαιοντολογικό, ενδιαφέρον. Κατά τη διάρκεια των σπηλαιοκαταδύσεων ανασύρθηκε από τον πυθμένα μεγάλος αριθμός οστών ιπποποτάμου, αλλά και οστά πάνθηρα, ύαινας, λιονταριού, κ.ά. (εικ. 13). Επίσης στο χερσαίο τμήμα κοντά στην είσοδο έχει εντοπιστεί κεραμική προ-

ιστορικών χρόνων. Μέχρι σήμερα έχουν εξερευνηθεί 14.370 μ. διαδρόμων, κυρίως υποβρυχίων. Το μέγιστο βάθος είναι 80 μ. Η εξερεύνηση και οι μελέτες συνεχίζονται, καθώς κάθε χρόνο αποκαλύπτονται νέες αίθουσες και καινούργια ευρήματα. Η χρονολόγηση του σταλαγμιτικού υλικού που περιέβαλλε τα οστά έδωσε ηλικία 31.650 ± 550 πριν από σήμερα. Το σπήλαιο των Ελεφάντων αναπτύσσεται ανατολικά του ακρωτηρίου Δρέπανο Χανίων. Η είσοδος του βρίσκεται σήμερα κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας σε μέγιστο βάθος 10 μ. (εικ. 14). Κατά τη διάρκεια της πρώτης εξερεύνησης εντοπίστηκαν υποβρυχίως οστά ελεφάντων και ελαφιών. Η μελέτη τους έγινε από την ΕΠΣΝΕ σε συνεργασία με τον τομέα Παλαιοντολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας της Βιέννης.

Εικ. 14. Χανιά, Σπήλαιο Ελεφάντων. Τομή του σπηλαίου, στην οποία φαίνεται ότι η είσοδος βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας.

Προϊστάμενοι

Βιβή Βασιλοπούλου (1994-2001)

Σταυρούλα Σαμαρτζίδου (2001-2006)

Αικατερίνη Κυπαρίσση-Αποστολικά (2006-2010)

Υπεύθυνοι αρχαιολόγοι

Αικ. Κυπαρίσση-Αποστολικά

Ε. Παναγοπούλου

Ε. Παναγοπούλου

Αικ. Κυπαρίσση-Αποστολικά

Β. Βασιλοπούλου

Φ. Μαυρίδης, Λ. Κορμαζοπούλου

Λ. Κορμαζοπούλου

Αθ. Αθανασίου

Β. Γιαννόπουλος

Ανασκαφές

Σπήλαιο Θεόπετρας

Λακωνίς Γυθείου

Πλακιάς

Μαγούλες Κουτρούλου / Ίμβρου Πηγάδι

Σπήλαιο Νύμφης Κορώνειας

Σπήλαιο Σχιστού

Σπηλαιοβάραθρο Ανδρίτσας

Παλαιοντολογικές ανασκαφές

Σπηλαιοκαταδυτικές, παλαιοντολογικές και γεωλογικές έρευνες